

Orris i munyidores a la vall de Querol (Cerdanya): vestigis locals i problemàtiques més àmplies

Andreu Balent,
historiador i professor
jubilat

Passejant per les muntanyes de l'antiga vall de Querol¹ hem tingut l'avinentesa de poder localitzar algunes d'aquestes instal·lacions edificades amb pedra seca conegudes com a *orris*. Tant per la nostra experiència excursionista com pels coneixements històrics relatius² a les problemàtiques de les evolucions de l'economia pastoral de les muntanyes de la part oriental dels Pirineus que vàrem acumular al llarg dels anys ens havíem sensibilitzat en el tema i dut a detectar vestigis de construccions pastorals de pedra seca, al llarg de les passejades muntanyenques.

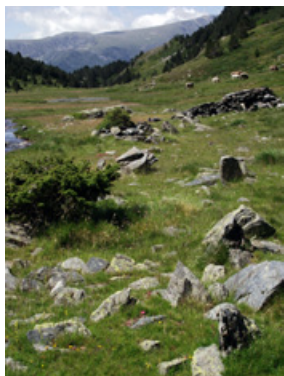
Sabíem que els topònims solien poder indicar la presència de rastres d'aquestes edificis lligats a la producció de formatges a les pastures de l'alta muntanya pirinenca.

"Orri", una terminologia discutida

Orri, del llatí *horreum*, designa el graner. En el cas de construccions amb pedres seques es tracta d'un graner per als formatges fabricat pels pastors a l'estiu a les pastures d'altitud. Els orris no eren les barraques de pastors com molta gent ho creu avui dia. Eren les cabanes on eren dipositats els formatges i on començava la seva curació. A les muntanyes de l'est dels Pirineus, la fabricació de formatges va representar en certs períodes una activitat econòmica de primera importància,³ al final de l'edat mitjana per exemple. Però la finalitat de la ramaderia ovina, que integrava entre els seus objectius principals la fabricació de formatges, va passar a una especialització cada vegada més carnissera i llanera. De mica en mica s'abandonaren les

Coma de Cortal Rosso, còrrec de la vaca morta

Coma de Cortal Rosso, munyidora

Orrí de la Vinyola

produccions de formatge i mantega als orris de les jaces de l'alta muntanya. Al segle XVII, encara, Francesc Marès parlava dels formatges de Núria ("(...) y així hi ha en ellas [les muntanyes de Núria] moltes Pletas, en les quals se fan molts Orris, abundants de saborosíssims formatges, delicada mantega, y altres coses de llet").⁴ James Erskine Murray, un viatger escocès, assenyalava, encara el 1835, pastors que fabricaven formatges a la vall de Campcardós. Però, al segle XIX, aquesta fabricació era ja anecdòtica amb finalitats purament domèstiques.⁵ Els orris que documentem aquí són anteriors a la primera meitat del segle XIX. Coneixent casos similars a d'altres sectors del Pirineu oriental català, el període de la construcció podria córrer del segle XV al XVIII.

A la Catalunya del Nord, s'ha difós, i encara avui s'està emprant popularment i equivocadament, la paraula *orri* per designar qualsevol barraca pastoral edificada amb pedra seca. Això va passar amb la difusió de les obres de la historiadora i arqueòloga rossellonesa Anny de Pous (1908-1991). Interessant-se de manera pionera els anys 1950, 1960 i 1970 en les construccions muntanyenques edificades amb pedra seca divulgà aquesta definició errònia. Ja els anys 1980, Pere Ponsich (1912-1999), un altre arqueòleg i historiador nord-català, criticà implícitament la definició d'Anny de Pous i, en diverses publicacions, assenyalà que els orris anaven lligats amb la fabricació de formatges. Reiterà la cosa en diverses converses

privades (anys 1980 i 1990) subratllant que mossèn Honorat Ciuró (mort el 1674),⁶ en el seu *Dietari inèdit*⁷ havia assenyalat que als àpats festius se solia menjar a casa Ciuró "formatges d'orri" del Canigó. De mica en mica, però, es va anar redescobrint la significació de la paraula *orri* i el vocabulari associat, com ara les *munyideres*, els corredors de pedra emprats per les ovelles quan els pastors les anaven munyint. Cristina Rendu a l'obra ja esmentada (*op. cit.*, 2003, p. 588), basant-se sobre l'estudi acurat de la muntanya d'Enveig, dóna una definició precisa de l'orri. El 1977, Christian Lasseur⁸ publicà un article al suplement del número 1 d'*Architecture rurale en pierre sèche*, "L'œuvre d'Anny de Pous" en què criticava la seva terminologia. Christian Lasseur defineix l'*orri* com a "site d'habitation et d'exploitation pastorale dans les estives, c'est à dire une réalité spatiale et non pas architecturale". De fet, els orris inclouen les *munyidores* o *munyideres*, els corredors de pedra seca que facilitaven el munyiment de les ovelles.

Els temes d'aquesta publicació van ser desenvolupats pel mateix Lasseur a la web del CERAV.⁹

En l'àmbit de llengua catalana, els treballs pioners del pallarès Ramon Violant i Simorra (1903-1956) ja havien donat els anys 1930-1950 la descripció i el funcionament dels orris a les muntanyes pastorals del Pallars Sobirà.¹⁰ Violant pinta els orris pallaresos com a construccions de pedra seca la funció de les quals era la fabricació i la conservació estiuenca de formatges amb llet d'ovella a les pastures d'alta muntanya. Aquesta descripció coincideix amb la documentació i els vestigis coneguts a la part oriental del Pirineu català, Andorra inclosa.¹¹ Al país de Foix, a la vall de Vic de Sos, funcionaven orris, ben documentats per Michel Chevalier, el 1956, en una tesi doctoral monumental.¹²

L'orri de la Vinyola (2.270 m)

Podem contemplar les ruïnes de l'orri de la Vinyola –que acabarà sent el topònim major de la zona– a la coma de l'Orri de la Vinyola (vegeu les fotografies). A més de les cabanes, entre les quals l'orri, hi podem veure una *munyidora* (o *munyidera*),¹³ un corredor edificat amb pedres seques –aquí hi abundaven amb les immenses tarteres de granit que volten el prat– que facilitava el munyiment de les ovelles. Va ser molt difícil detectar la presència d'aquestes construccions, ja que es confonen amb l'immens tarter granític que voregen. Per tant, són molt properes a un telecadira i un sender. Gent de Portè acostumada a trescar per aquest sector ens han assegurat que mai no havien vist aquest orri. El vaig veure el 21 de setembre del 2011, tornant de la pesca a l'estany de l'Orri de la Vinyola. Tenia la confirmació de la presència dels edificis que designaren molts topònims de la rodalia. De fet, al terme municipal de Portè, el topònim *orri de la Vinyola* és molt present –al cadastre i als mapes de l'IGN¹⁴– en una ampla zona del terme municipal del poble de Porta

Coma del Prat de l'Orri de la Vinyola, orri, munyidora de la Vinyola

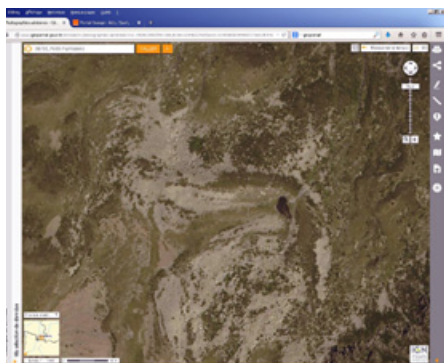
Orri, munyidora de la Vinyola

Geoportal la Vinyola IGN

Orri i munyidera del Baladrar

Geoportal de Baladrar IGN

fins amunt. Al llarg del torrent trobem una sèrie de topònims amb la denominació Orri de la Vinyola:

- bac de l'Orri de la Vinyola [Bach de l'Orry de la Vignole]
- bassa de l'Orri de la Vinyola [basse de l'Orry de la Vignole]
- coma del Prat de l'Orri de la Vinyola [coma del Prat de l'Orry de la Vignole]
- estany de l'Orri de la Vinyola [étang de l'Orry de la Vignole]
- pla de l'Orri de la Vinyola [repla de l'Orry de la Vignole]
- Télésiège [telecadira] de la Vinyola

Si mirem el primer cadastre (1830) del municipi de Querol (o de Porta amb la divisió posterior del municipi, el 1838) i el cadastre revisat de Portè del 1936, constatem que l'estany de l'Orri de la Vinyola dels mapes de l'IGN des dels 1980 és esmentat, no com a estany sinó com a *bassa* (Basse de l'Orry de la Vignole). El mapa de l'IGN de 1968 assenyalava també l'estany com a Basse de l'Orry de la Vignole. La bassa de l'Orri de la Vinyola, en aquest document, és, al contrari, anomenada Étang de l'Orry de la Vignole. De tota evidència que s'ha fet una errada invertint la bassa i l'estany. En els

documents actuals s'ha corregit aquesta errada: la denominació de les dues extensions aquàtiques correspon a la realitat que podem contemplar.¹⁵

A la base de tots aquests topònims tenim els dos noms comuns, *orri* i *vinyola*.

El segon fa referència a un vegetal, el conreu del qual és impossible a les altituds on el trobem (superiors a 2.000 m). Però trobem un llogaret, **la Vinyola**, al terme municipal d'Enveig, aproximadament a mig camí entre la Tor de Querol i Puigcerdà.¹⁶ El nom comú *vinyola* deriva del llatí *vinea* seguit del sufix diminutiu *eola*; així, vol dir "la petita vinya". L'Orri de la Vinyola s'ha de relacionar probablement amb la Vinyola d'Enveig i a antigues relacions de transhumàncies ramaderes.

Lorri del Baladrar (2.270 m)

Un *baladrar*, nom comú, sol designar un lloc on es fan baladres. *Baladre* designa diverses espècies vegetals dels gèneres *Veratrum*, *Nerium* i *Helleborus*. En el cas de la vall

secundària del Baladrar es tracta del metzinós (mortal) *Veratrum album*, abundant als prats subalpins. És també designat en català com a *veladre*. Per tant, un lloc on creix *Veratrum album* podria també ser un *veladrar*.

A diferència de l'Orri de la Vinyola, el del Baladrar, vall mig partida entre els termes municipals de Portè (vessant oriental) i Porta (vessant occidental), aquest orri, molt ben conservat, no va deixar rastre en la toponímia local. Tampoc no apareix (fins ara) en la documentació escrita dels fons d'arxiu buidats. Està apartat dels camins excursionistes i poca gent el coneixia. Hi vam caure per casualitat el 21 de setembre de 2013. Però aviat hem sabut que el juliol de 1999 el Sr. Pianelli de Portè l'havia fotografiat i, assabentat de les investigacions de Christine Rendu, l'havia identificat com a *orri*.

Els rastres d'aquest són espectaculars: dues *munyidores*, entre les quals una de pavimentada, i un parc monumental. A més l'orri està ubicat a prop d'una petita bassa.

A més de la munyidora de l'Orri de la Vinyola, sabem que n'hi ha una a la part superior del riu de Cortal Rosso, sota l'estany de la Coma d'Or,¹⁷ i una altra a la vall de Campcardós.

Els seus rastres, però són ben escassos.

Tots els topònims on trobem la paraula *orri* indiquen que, en el passat, era un lloc de fabricació i de maduració de formatges.

A la vall de Querol en trobem uns quants, a més de l'Orri de la Vinyola. Pensem, per exemple, en els Orriets (municipi de Porta), difícils d'accés, entre el pic de la Valleta i el pic de Font Freda.

El 2014, el parc natural regional (PNR) dels Pirineus Catalans va engegar una primera acció de sensibilització en l'arquitectura de pedra seca (va tornar a fer-ho el 2016). L'APPMC va participar-hi muntant una exposició i organitzant una xerrada a Porta, a l'alberg del Campcardós (agost de 2014). Aquesta exposició va circular: el 2 de maig de 2015 a Ordal, Subirats, al Penedès, amb motiu d'una sessió d'estudi sobre l'arquitectura catalana de pedra seca; del setembre de 2015 al gener de 2016 a Toluges (Rosselló), a la seu de l'Associació Charles Flahault, i a Catllar (Conflent) a l'abril de 2016 en el marc de la ja esmentada acció del PNR dels Pirineus Catalans.

S'hauria de completar la nostra informació continuant escorcollant els arxius i, potser, fent uns sondeigs arqueològics. Podríem saber alguna cosa de l'època on varen ser construïts els orris dels quals hem evidenciat l'existència.

NOTES

1- *Vall de Querol*: en el sentit històric d'una antiga comunitat de vall (*universitat*) el territori de la qual inclou el dels tres municipis actuals de la Tor de Querol, Porta i Portè-Pimorent. Fa part de la Cerdanya. El terme de la vall és limítrof amb les valls d'Andorra i el País de Foix.

2- La bibliografia del tema i la freqüentació dels fons d'arxius.

3- Sobre aquesta temàtica, vegeu les acurades anàlisis de Cristina Rendu, que va saber conjuminar de manera encertada uns enfocaments pluridisciplinars, històrics, arqueològics, antropològics, etnogràfics... (Christine RENDU *La montagne d'Enveig. Une estive pyrénéenne dans la longue durée*. Trabucaire, Perpinyà, 2003, 606 pàg.).

4- Francesch MARÉS [Francesc MARÉS] *Historia y miracles de la sagrada imatge de nostra senyora de Nuria*, Barcelona, 1666 [edició de 1850, Impremta y llibreria de Joan Diumenge, Puigcerdà, reproducció parcial amb facsímil (Enric MOLINÉ, ed.), editorial Alta Fulla, Barcelona, 1994, p. 44.

5- James ERSKINE MURRAY *Un été dans les Pyrénées*, edició i traducció al francès de Jean-Pierre DARLAUX, Loubatières, Portet-sur-Garonne, 1998 (primera edició anglesa, 1837), 413 pàg. (p. 92-93).

- 6- Mossèn Ciuró era ermità de la capella de Sant Martí de la Roca, prop de Cameles (Aspres del Rosselló), poble de la seva família. La casa Ciuró era la més important de Cameles.
- 7- Es troba a l'arxiu municipal de Perpinyà. Va ser comentat per mossèn Felip Torrelles, capellà i historiador (Philippe TORREILLES «Un prêtre ermite au XVIIe siècle». *Bulletin de la Société agricole, scientifique et littéraire des Pyrénées-Orientales*, 1898, p. 115-164, i, sobretot, per Josep Sebastià Pons a la seva tesi doctoral (J. S. PONS *La littérature catalane en Roussillon au XVIIe et au XVIIIe siècles. L'esprit provincial, les mystiques, les goigs et le théâtre religieux*. Toulouse, Privat & Paris, Didier, XXI, 397 p.).
- 8- Universitat de Paris I, professor d'anglès, d'altra banda fundador i president del Centre d'études et de recherches sur l'architecture vernaculaire (CERAV) i de la seva revista anual (*Études et recherches d'architecture vernaculaire*) i suplement (*L'architecture rurale en pierre sèche*). Té el suport de moltes institucions acadèmiques i les seves intervencions científiques concerneixen moltes zones de França.
- 9- Christian LASSURE «*Barraques et cortals du Roussillon ou le mythe des 'capitelles' et des 'orris'*». http://www.pierreseche.com/terminologie_Roussillon.html, web consultada el desembre de 2014.
- 10- Ramon VIOLANT i SIMORRA *La vida pastoral al Pallars*. Garsineu Edicions, Tremp, 2001 [publicació d'un estudi inèdit redactat entre els anys 1938 i 1945].
- 11- Per a l'Andorra moderna, Olivier Codina (Olivier CODINA VIALETTE *De laine et de fer. Économie et société des vallées andorranes du XVIe au XIXe siècle*. Perpinyà, Presses universitaires de Perpignan, 2005, 244 p.) descriu detalladament el funcionament de l'economia dels orris del Principat. A la Solana d'Andorra –a l'alta vall de l'Arieja, contigua a la baga querolana on trobem la vall secundària del Baladrar– s'esmenta també la presència d'orris (Martí SALVANS ABETLLA *De la Solana d'Andorra*. Andorra la Vella, Consell General, 2011, 264 p.).
- 12- Michel CHEVALIER *La vie humaine dans les Pyrénées ariégeoises*, segona edició, Tarascon-sur-Ariège, Milan-Résonances, 1984, 1063; primera edició, 1956.
- 13- A les enquestes orals hem trobat les dues terminologies. La de *munyidora*, però, sembla la més emprada al nostre sector.
- 14- Hem utilitzat els cadastres: de la vall de Querol de 1830 [ADPO, 2 J 127 / 139, plànol modificat: cadastre de Porta (amb Portè) de 1837]; el de Portè (*Plan révisé pour 1936*, fulls B 3 i B 10, col·lecció pròpia) i els mapes IGN (full *Fontargente*, 25 000e, 1968); Série bleue, full *L'Hospitalet près l'Andorre, col de Puymorens*, 1986; carte de randonnée, full 2249 OT *Bourg-Madame, col de Puymorens, pic Carlit*, 25 000e, 2003.
- 15- Personalment hem participat en l'enquesta de 1982 engegada per l'IGN a Catalunya del Nord per tal de revisar els topònims dels municipis d'Enveig, la Tor de Querol, Porta i Portè per als mapes editats per aquesta entitat pública, dades que hem assenyalat ja a referències que consten a altres articles nostres d'onomàstica dels *Records de l'Aravó* (butlletí de l'Associació per a la protecció del patrimoni i de la memòria col·lectiva de la vall de Querol [APPMC]).
- 16- La Vinyola (d'Enveig) fou esmentada per primera vegada el 1521.
- 17- Informació oral (1997) del senyor Antoni Arro [d'Irivals, municipi de la Tor de Querol, nadiu de Portè (1936) i ramader d'aquest municipi].

Fotografies d'Andreu Balent, a excepció de les dues imatges del Geoportal.